

УДК 94 (477.73)

ЗАКЛАДИ ОСВІТИ ТА КУЛЬТУРИ МИКОЛАЇВЩИНИ В АНТИРЕЛІГІЙНІЙ ПРОПАГАНДІ ПЕРІОДУ ХРУЩОВСЬКОЇ «ВІДЛИГИ» (за матеріалами періодичних видань)

Ганна Маринченко

Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського
Україна, 54030, м. Миколаїв, вул. Нікольська, 24
e-mail: anya.marinchenko@gmail.com
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-3208-0546>

Розглянуто та проаналізовано шляхи реалізації державної політики у сфері релігії. З'ясовано роль освітніх закладів і культурних установ Миколаївщини у проведенні антирелігійної пропаганди. Виявлено найефективніший і доступний спосіб проведення антирелігійної пропаганди у Миколаївській області – це читання наукових лекцій з проведенням хімічних дослідів.

Ключові слова: хрущовська «відлига», антирелігійна пропаганда, заклади освіти та культури, преса, агітація, Миколаївщина

Питання релігійного життя середини ХХ ст. продовжує залишатися однією з найбільш актуальних і нерозроблених проблем вітчизняної історичної науки. Дослідження державно-церковних відносин в СРСР у другій половині 40-х – початку 50-х рр. ХХ ст. проводилося в основному зарубіжними авторами. Вивчення історії релігії та церкви в УРСР повоєнних років на сьогодні залишається «білою плямою» у регіональній історії України та потребує більш глибокого дослідження. Краєзнавці зверталися до окремих аспектів історії православ'я та релігії, зокрема, у довоєнні роки [15; 18], але ці дослідження носять фрагментарний характер [9].

Ще менше уваги звертали на залучення закладів освіти та культури до проведення антирелігійної пропаганди. Дана розвідка спрямована на з'ясування місця та ролі навчальних закладів і культурних установ в антирелігійній пропаганді періоду хрущовської «відлиги» у південноукраїнському регіоні.

24 липня 1954 р. Всесоюзна газета «Правда» надрукувала статтю «Ширше розгорнути науково-атеїстичну пропаганду», в якій викладала зміст постанови ЦК КПРС від 7 липня 1954 р. «Про значні недоліки науково-атеїстичної пропаганди та заходи щодо її поліпшення».

А за деякий час, на шпальтах цієї ж газети (4 серпня) опубліковано статтю С. Крушинського «Світло проти пільми», з прикладами того, в якому занедбаному стані знаходиться науково-атеїстична робота на місцях. Висновки доволі суворі, у них вимагалось посилити контроль школи за атеїстичним вихованням шляхом поглиблення позиції матеріалізму під час

навчання (історії, біології, хімії, фізики тощо), а також рішуче підвищити відповідальність партійних організацій за стан науково-атеїстичної роботи [6, с. 2-3].

Перед партійними організаціями у цей час ставиться завдання «день у день посилювати ідеологічну роботу серед трудящих, зміцнювати її зв'язок з життям, з практикою комуністичного будівництва, все ширше розгортати боротьбу проти пережитків минулого у свідомості людей» [2, арк. 12]. До таких надзвичайно шкідливих пережитків відносяться передусім релігійні забобони та вірування. Глибоке та всебічне роз'яснення досягнень науки і техніки, різних явищ природи та суспільного життя, формування у радянських людей матеріалістичного світогляду – найважливіше завдання партійних організацій у галузі комуністичного виховання трудящих [2, арк. 12].

Проводилася робота партійними органами щодо підготовки лекторів. Про це повідомляє у замітці завідуючий відділом пропаганди та агітації Кривоозерського райкому КП України В. Вишнівський [1, с. 2]. Так, за його даними, Кривоозерським райкомом КПУ у Миколаївській області підібрано та поповнено склад лекторів-атеїстів. Якщо на початку 1958 р. їх налічувалося 67, то у вересні вже 104. Серед них – 13 вчителів-хіміків, 13 фізиків, 19 біологів і географів, 14 істориків, 8 медичних працівників, 23 спеціалісти сільського господарства тощо. За сім місяців поточного року ними прочитано 346 лекцій. Для поліпшення їхньої роботи відділ пропаганди і агітації райкому КПУ провів три семінари, на одному з них виступили секретар райкому партії Парафіло («Ставлення Комуністичної партії і радянської дер-

жави до релігії»), лектор обласного відділення Товариства по поширенню політичних і наукових знань Бондаренко («Походження і класова суть релігії»), завідувач відділом пропаганди і агітації Миколаївського обкому КПУ Гусєва («Про завдання лекторів-атеїстів») та ін. Проведені семінари надали пропагандистам теоретичну та методичну допомогу, вони стали ширше використовувати рекомендовану літературу, статті з газет і журналів.

У кожному селі Миколаївщини почали працювати секції лекторів-атеїстів. Однією з кращих визнано секцію при Курячолозівській сільській групі членів Товариства по поширенню політичних і наукових знань Кривоозерського району Миколаївської області. До її складу входило дев'ять осіб. Протягом семи місяців 1958 р. ними прочитано 63 доповіді. Вирізняються вони й різноманітністю тематики виступів: «Походження християнської релігії», «Походження легенди про чудеса господні і розкриття їх суті», «Українські революціонери-демократи в боротьбі з релігією», «Атеїстичне значення досягнень агрономічної науки» й інші. Секція підготувала та провела п'ять тематичних вечорів. На них читалися лекції, проводились хімічні досліди, надавалися відповіді на запитання трудящих. Крім лекторів, у даному районі, серед населення працювали ще 35 агітаторів-атеїстів, які проводили роботу безпосередньо у бригадах, на фермах колгоспу та на десятихатках [1, с. 2].

Активно працювала секція у с. Велика Мечетня Кривоозерського району Миколаївської області (секретар парторганізації т. Сливінський), до якої входили сім лекторів, які вже прочитали 46 доповідей. Наприклад, т. Сливінський виступав на тему: «Як хімія спростовує «чудеса» релігії», т. Кращенко – «Суперечності біблій», т. Гайковський – «Радянська медицина в боротьбі з релігійними забобонами», т. Хілінський – «Наукові передбачення і релігійні пророцтва» тощо. В антирелігійній роботі беруть участь 18 агітаторів. У цьому селі також значно скоротилася кількість віруючих.

Крім того, колгоспники А. Маєвський і мати-героїня Ю. Васильківська, які порвали з сектою ЄХБ, виступили у районній газеті із заявами, в яких закликали інших членів секти наслідувати їх приклад. Виступи цих громадян сприяли ще ширшому розгортанню науково-атеїстичної пропаганди у районі. У с. Красненському того ж району лектори й агітатори прочитали 15 доповідей, провели три вечори. Кращими лекторами визнано Бєвза, Семенця,

Владуку, які також проводили індивідуальну роботу серед віруючих. Внаслідок посилення атеїстичної пропаганди церковна громада у селі розпалась, а віруючих стало зовсім мало [1, с. 2].

Для поліпшення атеїстичної пропаганди серед населення у кожному клубі та бібліотеці обладнані стенди з відповідною літературою, діаграми зростання культури на селі. Завідуючі бібліотеками рекомендували віруючим читати атеїстичну літературу. У робочому селищі Первомайського цукрово-молочного комбінату проживала кандидат біологічних наук, пенсіонерка Л.О. Суровцева. У клубі вона прочитала для молодих робітників комбінату лекцію на тему: «Наука і релігія про походження людини». Такі лекції не були рідкістю. І, як писала газета «Бугская заря», «Молодь та робітники похилого віку з великою цікавістю слухали корисні лекції вченого» [20, с. 3].

Досить ефективною формою атеїстичної пропаганди стали вечори запитань і відповідей. Так, про ці вечори пише Т. Щекин: «Доволі часто вони відбувалися у селах Комісарівці, Анатолівці, Ташиному, Лиманах, Васильєвці, в районному Будинку культури Тилігуло-Березанського району Миколаївської області. Лектори Громовий, Березовець, Єршов, Кікоть та ін. давали на таких вечорах відповіді слухачам з питань релігії, ілюструючи розповіді наочними посібниками, дослідями» [21, с. 2].

А ось про участь вчителя хімії в антирелігійному вечорі пише В. Кузьєв: «Антирелігійний вечір проведено у клубі с. Матвіївка Жовтневого району Миколаївської області. Вчитель хімії Власова продемонструвала хімічні досліди, що викривали релігійні «дива». Учні школи прочитали вірші на антирелігійну тематику [7, с. 1].

Про вечір відпочинку у залізничному клубі на станції Колосівка пише М. Харченко: «Присутні з великим інтересом слухали лекцію працівника райкому ЛКСМУ Погорелова «Як виникли релігійні вірування». Студент Щербачков за допомогою різних хімічних препаратів наочно показав, що являють собою так звані релігійні «чудеса». Він продемонстрував процес «самозапалювання свічок», «оновлення ікон» і низку інших «діянь божих» [19, с. 2].

Варварівський районний відділ культури провів дводенний семінар культпросвітробітників. Зокрема, обговорено питання антирелігійної пропаганди, методики проведення науково-атеїстичних масових заходів. Вчителька Варварівської середньої школи Р.М. Рабкіна провела хімічні досліди, що викривали прийо-

ми, які часто використовують церковники та сектантські проповідники для одурманення віруючих [16, с. 4]. Грунтовний огляд літератури на науково-атеїстичну тему зробила вчителька цієї ж школи Л.В. Лазаренко. На завершення показано діафільм «Необыкновенные небесные явления». Такі заходи з антирелігійної пропаганди рекомендовано провести культпросвітробітникам у всіх клубах і бібліотеках району для вчителів і лекторів-атеїстів.

У проведенні антирелігійної пропаганди брали участь і музейні установи. Про роботу Миколаївського обласного краєзнавчого музею у проведенні антирелігійної пропаганди писала газета «Молодь України» у рубриці «Науково-атеїстичні знання – в маси». Так, у випуску газети від 31 серпня 1954 р. читаємо: «Працівники обласного краєзнавчого музею підготували пересувну виставку, присвячену науково-атеїстичній пропаганді. Виставка складається з кількох стендів і розбита на теми: «Наука і релігія про походження людини і всесвіту», «Минуле нашого краю», «Мічурін – великий перетворювач природи». На одному з стендів виставлена антирелігійна література. Виставка розповідає також про досягнення передовиків сільського господарства області у боротьбі за перетворення природи, вирощення високих врожаїв і розвиток тваринництва. Пересувна виставка експонується у колгоспах, радгоспах, МТС, сільських клубах. Для відвідувачів читаються лекції на науково-атеїстичні теми» [10, с. 2].

Про це також знаходимо замітки в «Бугской заре». Так, з нагоди XXI з'їзду КППС колектив працівників Миколаївського художнього музею імені В.В. Верещагіна організував низку пересувних виставок, що популяризували радянське зображувальне мистецтво. У клубі УВС, кінотеатрах міста експонувались кольорові репродукції відомих художників на тему: «КППС у зображувальному мистецтві». Цій же тематиці була присвячена пересувна виставка картин з фондів живопису музею у фойє кінотеатру ім. Ілліча. Згодом ця виставка експонувалася у Будинку культури імені 40 років Жовтня.

Виставки «Атеїстична тематика у живописі» була представлена у Будинках культури моряків і залізничників, на тему «Російський історичний живопис» – у Варварівській середній школі, у школах міста Миколаєва. Наукові співробітники музею Лінецька та Смялковська виступили з лекціями про радянське зображувальне мистецтво на підприємствах і навчальних закладах [8, с. 4].

Про участь сільських і колгоспних бібліотек в антирелігійній роботі читаємо у замітці І. Іляшенко та В. Туровської [3, с. 2]. У Лисогірській районній бібліотеці проведено читацьку конференцію на тему «Наука і релігія». Завідуюча бібліотекою Грачова виступила з доповіддю «Класики марксизму-ленізму про релігію». Читачі Галина Романовська, Раїса Лихота, Марія Оліфіренко, Микола Білолюбський, Іван Мавратій докладно висвітлили питання «Наука і релігія про походження життя на землі», «Наукові передбачення і релігійні забобони», «Наука і релігія про будову всесвіту», «Великі російські вчені в боротьбі з релігією». Вчитель хімії Лисогірської середньої школи В.Ю. Герасименко продемонструвала низку дослідів, які викривали неправдивість релігійних тлумачень [3, с. 2].

Доволі цікавим був досвід роботи завідувачої Ново-Іванівської сільської бібліотеки Баштанського району Миколаївської області комсомолки М. Басаліної. Вона систематично підбирала певну художню літературу, пропонувала її віруючим, розносила по квартирам. Сама проводила цікаві бесіди на десятихатках.

Читацька конференція по книзі Є.М. Ярославського «Біблія для віруючих і невіруючих» відбулася у грудні 1958 р. в Будинку культури Братського району. Було запрошено людей похилого віку та віруючих. Основний зміст книги виклала Ткаченко. Потім учителька середньої школи № 1 Генералова розповіла про виникнення християнства на Русі. У виступах інших лекторів було розкрито теми «Походження людини», «Справжнє лице бога, якому вчить поклонятися Біблія», «Про земне походження «святого письма».

Після виступів лекторів, група учнів середньої школи № 1 під керівництвом вчителя хімії Звеквої провела низку хімічних дослідів, що викривали такі «релігійні чудеса» як «оновлення ікон», «перетворення води на вино», «молочні сльози» й ін. [17, с. 4].

Про роботу лекторської групи Братського райкому ЛКСМУ дізнаємося з рубрики «Куточок атеїста» газети «Комсомольська іскра» від 25 січня 1959 р. Тут читаємо: «В лекторській групі Братського райкому ЛКСМУ створено секцію, до якої входить 10 лекторів. Члени комісії розробили лекції. Складено графік їх читання по всіх населених пунктах району» [11, с. 4]. Про проведення лекцій на антирелігійну тематику повідомляли на шпальтах газет, зазначалося місце та дата проведення. Так, «Прапор Комунізму» від 10 березня 1957 р. опублікував план читання лекцій на березень

місяць. Всього було заплановано 23 лекції, з них антирелігійного змісту: у селі Воеводському (9 березня) на тему «Походження і класова суть релігійних обрядів і свят» (лектор Андросов В.А.); у колгоспі ім. Сталіна (12 березня) на тему «Марксизм-ленінізм про релігію» (лектор Дубина П.П.) [14, с. 2].

На травень місяць було заплановано вже 21 лекцію, з них на антирелігійну тематику: у селі Софіївці на тему «Марксизм-ленінізм про релігію» (лектор Дубина П.П.); у колгоспі «Зорі Кремля» на тему «Як наука пояснює «незвичайні» небесні явища» (лектор Андросов В.А.); у колгоспі ім. Сталіна на тему «Використання атомної енергії в мирних цілях» (лектор Радченко К.І.) [13, с. 2].

На серпень 1957 р. лекцій заплановано 22, з них на антирелігійну тематику: у селі Булацелово на тему «Класика марксизму-ленінізму про релігію» (лектор Дубина П.П.); у колгоспі ім. Ватутіна на тему «Походження і класова суть релігії» (лектор Демченко М.І.); у колгоспі ім. Леніна на тему «Наука проти марновірства» (лектор Радченко К.І.) [12, с. 2].

Школи міста Миколаєва теж приймали активну участь у проведенні антирелігійної пропаганди. Так, досвід школи № 15 м. Миколаєва висвітлено на сторінках «Комсомольської іскри» від 17 липня 1959 р. У школі діяли гуртки, які проводили заходи атеїстичного змісту. Великий матеріал давало вивчення хімії. Члени гуртка, розкриваючи перспективи розвитку хімічної промисловості, звертали увагу на те, що досягнення хімії підтверджують єдність матеріального світу. З цією метою було проведено вечори «Чудес в природі не буває», «Нове в хімічній науці», «Загадки вогню».

Юні географи провели вечір на тему «Географія спростовує релігію». З доповідей присутні дізналися про перших російських мандрівників Крузенштейна та Лисянського, про подорож Магеллана, що закреслила міф церковників про форму землі. На вечорі також розповідали про Джордано Бруно та Коперника, які всьому світові довели, що Земля обертається навколо Сонця.

Значну роботу проводили і педагоги школи № 15. Так, вчитель 11-Б класу Горяйнова провела з учнями бесіду «Чому відбувається зміна дня і ночі», яка мала антирелігійний напрямок, а також прочитала статті з журналу «Мурзилка» – «Що таке день», «Що таке ніч», «Брат сонця». Четверокласники від вчительки Сичової дізналися про шкідливість релігійних свят.

Крім того, у школі було організовано куточок атеїста, де були стенди, що висвітлювали

походження життя на землі, основні етапи його розвитку тощо. Також питання матеріалістичного виховання розглядалося методичними об'єднаннями, читалися лекції для батьків [11, с. 2].

Однак, замітки на шпальтах місцевих газет носили не лише позитивний характер з прославлення антирелігійної пропаганди. Зустрічаються і замітки такого змісту: «Лекція на науково-атеїстичну тему у Воеводському – рідке явище. У керівників партійних організацій радгоспу «809» і колгоспу ім. М. Жданова явно не в пошані антирелігійна пропаганда. Це створює сприятливу обстановку для процвітання серед населення забобонів. Отже, й не дивно, що доярка радгоспу Фортуна не жартома пояснює, що удої молока не збільшаться доти, поки не знищать відьму, яка нібито існує на фермі» [4, с. 2].

Як бачимо, антирелігійна робота серед населення вирувала. Читалися лекції, проводилися вечори запитань і відповідей, демонструвалися наукові фільми, але все це супроводжувалося демонстрацією хімічних дослідів та обов'язковим висвітленням у місцевій пресі.

Як бачимо, час іде, але методи роботи залишаються без змін. Важко уявити сучасні політичні події, без їхнього висвітлення у засобах масової інформації. Однак, преса залишається безцінним джерелом інформації, яка розкриває життя пересічних громадян, їх інтереси, проблеми, вподобання, а також шляхи реалізації політики держави.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Вишнівський В. Посилюємо антирелігійну роботу // Південна Правда (Миколаїв). 1958. № 179
2. Державний архів Миколаївської області, Ф. П-7, Оп. 8, Спр. 916.
3. Ляшенко І., Туровська В. Читацька конференція // Прапор Комунізму (Лиса Гора). 1957. 28 квітня.
4. Кіпер Ю. Забобони (з редакційної пошти) // Прапор Комунізму (Лиса Гора). 1957. 22 серпня.
5. Комсомольська іскра (Одеса). 1959. 25 січня
6. Крушинський С. Свет против тьмы // Правда (Київ). 1954. 4 августа.
7. Кузьев В. Заметка на антирелигиозную тему // Бугская заря (Николаев). 1959. 20 апреля
8. Макарова А. Передвижные выставки // Бугская заря (Николаев). 1959. 4 февраля
9. Маринченко Г.М. Відносини радянської влади та церкви у Південній Україні (друга половина 40-х – середина 60-х років ХХ століття): Дис... кандидата іст. наук: 07.00.01 / Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського. Миколаїв, 2014. 275 арк.
10. Молодь України (Київ). 1954. 31 серпня
11. Нишпоровська В. Про антирелігійне виховання школярів // Комсомольська іскра (Одеса). 1959. 17 липня
12. Прапор Комунізму (Лиса Гора). 1957. 4 серпня
13. Прапор Комунізму (Лиса Гора). 1957. 9 травня
14. Прапор Комунізму (Лиса Гора). 1957. 10 березня
15. Релігійні організації на Миколаївщині: історія та сучасність: науково-популярний довідник / під ред: І.Ф. Кураса. Миколаїв: Вид-во МФ НАУКМА, 2001. 248 с.
16. Степанов Е. Для улучшения атеистической пропага-

нды // Бугская заря (Николаев). 1959. 6 февраля.
 17. Тичинський Г. Як ми проводимо атеїстичну пропаганду // Комсомольська іскра (Одеса). 1959. 25 січня
 18. Тригуб О.П. Розкол Російської православної церкви в Україні (1922-39 рр.): між державним політичним управлінням та реформацією: Монографія. Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. 300 с.

19. Харченко М. Лекція «Як виникли релігійні вірування» // Південна Правда (Миколаїв). 1958. № 179.
 20. Шевелев А. Лекції ученого в рабочем клубе // Бугская заря (Николаев). 1959. 3 марта.
 21. Шекин Т. Улучшаем антирелигиозную пропаганду // Бугская заря (Николаев). 1959. 3 января.

Marinchenko Hanna

Educational and Cultural Institutions of Mykolayiv Region in the Anti-Religious Propaganda of the «Khrushchev Thaw» Period (Based on Periodicals)

The ways of state policy realization in the field of religion are considered and analyzed. The role of educational and cultural institutions of Mykolayiv Region (Oblast) in carrying out of anti-religious propaganda is clarified. At the initial stages, attention was focused on the training of readers for anti-religious propaganda. Those were mainly secondary school teachers and higher education lecturers. Only in Kryve Ozero District (Raion) of Mykolayiv Region, at the beginning of 1958 there were 67, and in September 1958 – 104. Among them – 13 chemistry teachers, 13 physics teachers, 19 biology teachers and geography teachers, 14 teachers of history, 8 medical workers, 23 agricultural specialists, etc. During the seven months of that year, they had read 346 lectures.

A lecture devoted to atheistic themes, evenings of questions and answers, demonstration of chemical experiments and scientific films took place. All that was described on the pages of local periodicals. We have studied the issue archives of the newspapers «Bugskaya Zarya», «Pivdenna Pravda», «Prapor Komunizmu».

The most efficient and accessible method of conducting anti-religious propaganda in Mykolayiv Region is identified. It was the giving of scientific lectures, accompanied with chemical experiments.

Keywords: «Khrushchev Thaw», anti-religious propaganda, educational and cultural institutions, press, agitation, Mykolayiv region

Надійшла до редакції / Received: 04.10.2018

Схвалено до друку / Accepted: 25.12.2018